***

Не багато таких славних і веселих хвиль було в нашій історії, як рік 1648 і кілька дальших років. Увесь український нарід під проводом свого "батька" Богдана Хмельницького піднявся проти ворожої кормиги. По всій Україні від Січи аж до Львова пройшов Хмельницький, розбиваючи і розгоняючи польське військо раз за разом. Ні одного шляхтича, ні одного жида, ні одного ксьондза-єзуїта не стало на Україні. А з ними не стало і гіркої панщини, що на ній мучився нарід щотижня через шість днів, та ще і в неділю; не стало безправств та безкарних насильств поневолених хлопів; не стало диких переслідувань прадідної віри, православної. Український нарід, вибившися збільш як столітньої неволі став знов паном у своїй хаті. І залунала тоді по всій широкій нашій землі одна весела пісня:

"Та не має лучше, та не має краще.

Як у нас на Вкраїні".

Але так було не довго. Приборкана Польща стала знов по троха підносити голову. Татари, що дотепер помагали Хмельницькому, зрадили та стали нищити Україну, а й Москва тайком спомагала Польщу, бо вона боялась сусідуваня самостійної української держави. До того й сам Хмельницький, впрочім незвичайно спосібний проводир та організатор, не мав досить ясного політичного світогляду, та хитався на всі боки. В тім нічого дивного: він був дитиною свого на роду, а тоді український нарід стояв під зглядом культури не так, як нині і не мав потрібного розуму політичного: знав скинути з себе те, що було для нього погане, але не знав, як здобути собі те, що йому потрібне.

От і Хмельницький, оглядаючися на всі боки за союзниками, заключає в кінці 1654 р. в Переяславю спілку з Москвою, бо вона дотепер ще найменше ворожо виступала проти України. Цар присягою

прирік шанувати права України, що мала остати осібною державою з виборним гетьманом та власною управою. Також зобов'язався цар боронити України проти Польщі. І так Україна увійшла в залежність від московських царів, в якій остає до нинішнього дня.

Однак козаки швидко побачили, що Москва не гадає шанувати з присяжених прав України, але починає обмежувати вольности народні. Тому стали робити заходи, щоби відорватися від Москви, а Польща не могла переболіти втрати богатого краю, пишної України, і розпочати нову війну. А що найважніше, в український нарід вступив той найтяжчий зі всіх проклятий ворог, настало роз'єднання, незгоди, сварні. Забув нарід те, що сам колись співав про свою давню козацьку єдність і солідарність:

"Тим то і стала славна страшенна козацька сила,

Що в нас, панове молодці, була воля і дума єдина".

По смерти Хмельницького тої однодушности не стало і народна борба й оборона не могла остатися. Притім не було ніякої організації та серед народної темноти не було ясної свідомости того, чого властиво нарід хоче та до чого має прямувати. До того всего народне тіло було знесилене безнастанними війнами та повстанями, а тут ворог зі всіх сторін став напирати.

І настали дуже сумні часи для України. Сам нарід назвав ті часи "руїною", бо тоді нашу землю зруйновано цілком. Польща, Москва, а відтак і Туреччина стала битися за Україну, кожна хотіла загарбати собі сю колись "медом і молоком текучу" землю. Мов хижі звірі роздирали українську землицю, руйнували, ділилися, якби своєю.

Андрусівським договором 1667 р. розпаювали Україну між себе Москва й Польща. Москва взяла собі весь край по лівім боці Дніпра, Польща забрала правобічну Україну. На московськім боці, заведено

поволи кріпацтво, а на правий беріг, винищений та вилюднений довгими війнами й походами чужих військ стали знов один за другим напливати з Польщі пани, жиди й ксьондзи.

Відтак наступив другий поділ України. Умовою з Бахчисарою віддерла кусень нашої землі й Туреччина, хоч правду сказавши, не було над чим сваритися, бо цілий правий беріг — се було поле безнастанної війни, розграблено трьома ворожими військами, попалено, зруйновано, знищено. Правобережна Україна стала німою, безлюдною пустинею. Хто не згинув, той утік; лиш дикі звірі блукалися виючи та вишукуючи трупів.

І кривавими сльозами заридав український народ над нещасною долею своєї батьківщини. Він також блукався мов вівці без гідного проводу, бо його гетьмани, се переважно не були щирі патріоти, але наймити московського царя та польського короля. Нарід вправді мав право сам вибирати собі гетьманів, лиш цар чи король їх відтак потверджували. Але нарід був так темний і так не розумів свого інтересу, що дуже часто піддавався хитрим агітаціям або й пострахови Польщі та Москви і в несвідомості вибирав не ревних проводирів та оборонців, але ворогів собі і зрадників. І так Москва й Польща побивала Україну таки власними її синами; пустити брата на брата, се був найліпший спосіб, нищити противника.

Яка-ж подібна ся історія до нинішнього нашого життя! Та-ж і нині ворог так часто водить за ніс наших людей і спонукує їх добровільно зрікатися своїх прав, та-ж і нині ворог живає добре випрактикованого способу, винайшовши собі все якесь нове сторонництво між нами і пускаючи його на весь нарід розбиває так народну єдність і відпорність. А яка-ж історія повинна була дечого нас навчити!

Отак було і в тих тяжких часах перед 200 роками з накладом. Український великан, що колись був пострахом Туреччини, Польщі й Москви, нині лежав під ногами тих ворогів, і навіть не годен був

рушитися до оборони. Власні його діти блукали безрадні, а гетьмани пішли на службу чужим богам, або боронили лиш своїх інтересів.

Але прецінь і на тім темнім шклі появляються від часу до часу світлі постаті, виступають люди зі щирими демократичними поглядами та більшими спосібностями організаторськими; стають на переді народа проводирі, що більше або менше успішно підносять поломаний прапор Хмельницького і боряться чесно і завзято за предківську славу та добру долю України.

До тих визначних народних лицарів з тих часів належить і Семен Палій. Його ім'я світлими красками записане в сумній історії "Руїни", та й у народа живе в пам'яти по нинішні часи в численних піснях і переказах.

Семен Палій родився на Україні в Батурині по р. 1650. По батьках звався він властиво Гурко, але пізніше козацьким звичаєм прозвали його Палієм, чи то від того, що палив панські замки, чи тому, що мав боротися раз з самим чортом, вицілив в него і чорт займився полумінню. Так бодай розказував собі нарід про сего бравого козарлюгу.

Про молоді літа є далі такий народний переказ: Семен був панським козаком, і на його очах мучили та гнобили українське хлопство. Не стерпіла добра душа такої наруги. Семен утік у світ з твердою постановою, відомстити мучителям і вигнати з краю. Іде, і все думає одну думку: якби Господь Бог поміг йому сповнити великий замисл. Так ідучи, утомився він і сів під дубом; сів відпочити та й так уснув. І сниться йому ангел немов питається: "чого ти, Семене хочеш від Господа Бога?" — "Щоби він дав мені шаблюку", відповів Семен: "я очистив би сей край від усякої погани". — "Буде по твоїй волі: Бог дасть тобі шаблюку й вогонь, а люди прозвуть тебе Палієм", — сказав ангел і відійшов. Здригнувся Семен, почувши в руці щось холодного. "Чи не не гадюка?" і схватився на ноги. А шаблюка гак і відскочила — полискується. Перехрестився козак, подякував Богові і справді небавом став воювати — очищати край від всякої погани.

От і відправився Палій в Запорожську Січ, у славне братство козацьке і тут швидко вславився, та став навіть кошовим отаманом над усіма козаками. Козацтво його шанувало а нарід, зачувши про його геройські подвиги, став уважати його "характерником". Так ішли вісти, що Палія ніхто не може побідити, ані взяти в полон, а куля його не береться. Та й не дурно так було, бо він прецінь "ангельським чином воював". Та-ж він шаблюку дістав від самого ангела; а була вона така тяжка, що як який козак провиниться, то отаман Палій за кару заставить його лиш нести шаблюку, а вже й стогне під тяжістю бідняка, а козаки над ним лиш сміються.

Але й рушниця Палієва, се не була звичайна собі стрільба. Розказують, що коли Семен спалив чорта, приступив до нього старезний дід, білий як сніг, та й каже: "На тобі сю рушницю за те, щось убив сатану, тілько шануй її, будеш ти, каже великий лицар і побіждати мені неприятеля; будеш ти, каже, мінятися як місяць: місяць зостаріється, зостарієшся і ти; зійде молодим, будеш молодим і ти: вертай сину на Січ". Сказав се дід і Бог зна де дівся, бо не простий чоловік він був а святий Апостол. І став Семен воювати сею рушницею, і що наведе нею на ряд ворогів, то вони як полова сипляться.

Певна річ, що в усіх тих розказах народних нема багато правди: але то не раз так було за давніх козацьких часів, що нарід з уст до уст розказував собі всілякі подібні дива про не одного козака-запорожця, який у гарячих борбах вславився шаленою відвагою, пекельною силою та диким завзяттям. Такі козаки-лицарі звалися характерниками. До ряду тих народних героїв добув собі швидко приступ і С. Палій.

На Запорожжі не зажив Палій довго. З ватагою сміливих людей іде він з Січи в правобічну Україну, що, як ми вже розказували через безнастанні війни майже зовсім була опустіла — і тут починає скликати людей у козаки, задумує заснувати нову українську державу та розшириш її з часом на всю Україну. Воля, братерство і рівність мали бути підвалинами нової держави: давній козацький лад мав станути в

місце пансько-шляхотського; козацька рада мала заступити польську управу.

"Братерська наша воля без хлопа і без пана" мала віджити знов, як про се каже Шевченко в поемі "Чернець", де як раз співається про Палія.

От і стали до Палія напливати цілі громади народу, що терпів панщину, чи по московськім боці, чи у Польщі. Осередком народного руху став Хвастів, і звідти запускалися ватаги на всі сторони, та виганяли шляхту, жидів та католицьких ксьондзів. Палій лагодив загальне повстання проти Польщі. І дійсно року 1701 в купі з гетьманом Самусем запалив народний рух на Волині й Поділю. Козаки заволоділи Бердичевом і заподіяли там різню. Відтак займили Білу Церков. Пани й жиди утікали громадами, хто взагалі встиг життя добутися. А тимчасом щораз більше народу збігалося до Палія і повстання ширилося сильно.

Рух став небезпечний для Польщі. Але, що вона була сама безсильна і надто зайнята іншою війною, тож зверталася більше разів до московського царя Петра, аби поміг приборкати Українців.

І бачимо тут наглядний примір історичний, що сотки разів повторявся в нашій минувшині, та й нині не трудно його не раз добачити. Польща й Москва, два тяжкі неприятелі з зовсім суперечними інтересами, подають собі спільно руку, коли йде о здавленні грізного сусіда, українського великана.

Приступив тут ще до роботи проти Палія гетьман лівобережної (московської) України, Мазепа. Він боявся, що як Палій розворушить нарід до повстання не лиш по правім, але й по лівім боці Дніпра, то готов нарід його самого скинути з гетьманства, а вибрати гетьманом Палія. Бо треба знати, що нарід не любив Мазепу за його шляхотсько-аристократичні погляди. От і Мазепа починає обмовляти Палія перед царем, а в кінці підступом зловив його і віддав цареві в руки.

Увесь біль і уся лють народа звернулася проти Мазепи за те, що він підступним способом відобрав народові його любимця, геройського проводира та щирого демократа народолюбця. Багато народних пісень прегарно оспівує ту хвилю арештованя Палієвого і в них Мазепа прозиваний "проклятим псом" та подібними словами. Ось одна пісня:

"0й із-під річки та із-під Лиману та вітер повіває.

Там Мазепа Палія Семена на охоту взиває:

0й прибудь, прибудь. Палію Семене на охоту до мене.

Ой не буде, Палію Семене тобі кривди від мене".

От так Палій не передчуваючи нічого лихого, прибув до Мазепи. Гетьман його приймає та наповає. Аж тут:

"0й, як крикнув проклятий Мазепа та на свої улани:

"Возьміть, возьміть Палія Семена та збийте в кайдани!"

Ой збили Палія Семена, та вкинули в темницю.

Сам поїхав проклятий Мазепа аж до царя на столицю.

"0й чолом, чолом, найяснійший царю, превеликая сило,

Хоче Палій на тебе руку підняти а Москву в пень спалити."

То очевидно була брехня, а Мазепа видумав її лиш на те, щоби обмовити Палія перед царем і позбутися його. Тому й питається царя:

"Дозволяю ся найясніший царю йому з плечей голову зняти". "Не велю-ж я йому з плечей голову зняти, велю в Сибір ізослати".

От так заслано улюбленого народного проводира в далеку Сибір аж над ріку Єнисей, там де темні бори, вічні сніги, де живої людини на лік не найдеш. І промучився там Семен Палій за своє народолюбство цілих пять років. Допервa коли Мазепа, відступивши від царя, став в купі зі Шведами Москву воювати, загадав цар відкликати Палія, щоби тим приєднати собі український нарід та й придбати самого Палія до помочі проти неприятеля.

От і явився до царя Семен такий старий та оброслий, борода по пояс, а ізмучений в каторзі — Боже! Цар з ним поздоровкавсь, тай став просити прощеня. Каже: "Прости мене, Палію! Я тебе обидив". — "Бог тебе, царю простить, а я прощаю".

"Ну Палію Семене", каже цар, "чого ти тепер від мене хочеш? Чи великого панства, чи золота, чи що?" А він каже: "Що-ж, царю? Я буду просити — одну річ подаруй мені!" — Що таке? Кажи!" — "Не плюндруй, каже, України". "Ну, каже цар, для тебе дарую!"

Але цар, як звичайно, не дотримав слова. Вправді по війні Палій вибрався у Хвастів, кінчати розпочате діло, але швидко він побачив, що цар потайки ладиться відступити правобережну Україну раз на все Польщі. Супроти того Палій став порозуміватися з Туреччиною, але й тут не велося і серед гірких розчарувань задумав старець "лихом недобитий" перебути послідні хвилі житя в Межигорськім монастирі коло Києва.

Се було звичаєм у Запорожців, що не один лицар, вславившися у геройських борбах з турками-бісурменами та з шляхотською Польщею, вступав на старі літа у монастир спасати душу. Межигорський монастир повний був таких козаків-ченців. Такий сивий козарлюга, прощаючись зі світом, прощався також зі славним Січовим товариством, бенкетував у

послідн з братчиками-козаками, та вони його від так відвозили під браму монастиря.

Подібно і про Палія співає Тарас Шевченко в гарній поемі "Чернець". У Києві на подолі посувається вулицями громадний похід. Музика грає, козацтво витанцьовує, а на переді Семен Палій у червоних штанах оксамитних матнею мете, гуляє, аж встає курява, та ще приспівує наче молодий козак. І так:

"Аж до Межигорського Спаса

Протанцював сивий,

А за ним і товариство

І весь святий Київ.

Дотанцював аж до брами,

Крикнув: "Пугу,пугу!...

Привітайте святі ченці

Товариша з Лугу!"

Свята брама одчинилась, —

Козака впустили:

І знов брама зачинилась,

На вік зачинилась

Козакові".

В монастирі Семен Палій не довго ще проживав, не довго згадував молоді літа та молився за Україну. Року 1710 розстався з життям найліпший може та найщиріший проводир в тик незвичайно сумних часах української руїни. Погиб чоловік, що мав найкращі гадки і так гарно взявся був переводити їх в діло; але вороги України стали боятися його, а свої позавидували йому. І всі ті темні духи подали собі руки і зловили та знищили народного борця в самих починах його патріотичних, народолюбних змагань!

Полягла козацька голова, як від вітру на степу трава: але слава не вмре, не поляже.

І справді Семен Палій, народний герой до нині живе в пам'яти українського народу. Народ славить його та банує сердечно за своїм любимцем проводирем.

"Ой ти, Семене, Семене Палію,

ти преславний козаче,

за тобою Семене Палію,

та вся Україна плаче".

І розказує собі нарід на Україні, що Палій і тепер десь живий, і як Господь йому велів, міняється як місяць: старіє і молодіє.